

УДК 314.01

В. С. СТЕШЕНКО,
*доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник
Інституту демографії та соціальних досліджень
ім. М. В. Птухи НАН України*
В. П. ПІСКУНОВ,
кандидат економічних наук, м. Київ

СТАН ЕКОНОМІКО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА НАУКОВІ ПЕРЕДУМОВИ ЇХ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ

*Присвячується фундатору економічної демографії
в Україні С. А. Томіліну (1877–1952 рр.)*

Постановка проблеми, мета та основні завдання дослідження. В умовах, коли демографічна криза в Україні набула надзвичайно гострої форми [3], підвищення ефективності національної демографічної політики – першочергове завдання як для науки, так і для практики державного управління. Центральне місце у формуванні наукових основ протидії будь-яким кризовим явищам у демореальності нині мають посідати результати економіко-демографічних розробок. Тому дослідження сучасного стану і наукових передумов подальшого розвитку економічної демографії, що є **метою** даної статті, актуальне і в науковому, і у практичному плані. Основне завдання статті – короткий огляд еволюції економіко-демографічних пошуків в історичному контексті, їх сучасних особливостей та теоретичного підґрунтя їх поглиблення.

Виклад основних результатів. Найбільш поширена сучасна точка зору на зміст економічної демографії полягає в тому, що вона трактується як наукова дисципліна, предметом якої є економіко-демографічні взаємозв'язки, а об'єктом – конкретно-історична обумовленість демографічної сфери життєдіяльності її економічною сферою. Коли демографи та економісти вивчають предмети своїх наук у вигляді систем, то демографи в своїх економіко-демографічних дослідженнях мислять економічне як зовнішнє середовище демографічного, а економісти, здійснюючи демоекономічні дослідження, розглядають демографічне як зовнішнє середовище економічного, тобто вивчають вплив демографічних чинників на економіку. Така елементарна схема будови цих наукових дисциплін характеризує лише ті явища, які емпірично вивчаються з використанням показників економічної та демографічної статистики для виявлення зв'язків між ними за допомогою в основному кореляційно-регресійного аналізу. Але результати такого аналізу

характеризують взаємозв'язки між економічною та демографічною системами як між «чорними скриньками».

Дослідження з емпіричної економічної демографії та демоекономіки почались вже давно як в демографії, так і в економічній науці. Про певну наукову цінність здобутків розробок з емпіричної економічної демографії, як-от широко відомого співвідношення між зростанням населення та засобів до життя [4], переконливо засвідчує той факт, що «емпіричний зміст теорії Мальтуса» (М. Блауг) поклав початок існуючій в економічній демографії концепції неомальтузіанства [17, 8], яка часто ставала предметом занадто гострої, ідеологічно напруженої і навіть огульної критики. Наукові здобутки у розвитку демоекономічних ідей таких засновників економічної науки, як В. Петті (1623–1687)¹ і Ф. Кене (1694–1774)² — предтеч трудової теорії вартості — та її класиків, як загально-визнаних — А. Сміта (1723–1790)³, який сформулював концепцію «економічної людини», Д. Рікардо (1772–1823)⁴, Дж. С. Міля (1806–1873)⁵, так і тих, наукова спадщина яких ще й досі належним чином не осмислена, досьогодні не стала предметом досить глибоких історико-демографічних досліджень. Є підстави вважати, що для створення та розвитку економічної демографії в минулому засновники економічної науки та демографії зробили більше, ніж її класики. На відміну від класиків економічної науки, її засновники, створюючи «перший варіант» змісту цієї науки, були вимушені з усієї маси накопичених емпіричних знань про людську життєдіяльність здійснювати селекцію не лише її економічної, а й демоекономічної частини, і тому не були дисциплінарно обмеженими фахівцями. Широка обізнаність із загальним станом науки забезпечувалась їх перебуванням всередині всієї тогочасної науки, з якої ще майже не виділились її окремі частини — предмети гностичного інтересу вузьких спеціалістів. Отже, не випадково народження економічної демографії відбулося в той історичний час, коли створювалася «Енциклопедія або Тлумачний словник науки, мистецтва й ремесел» під керівництвом Дідро та д'Аламбера, тобто в епоху розквіту Просвітництва.

В інших суспільно-економічних умовах та в іншому науковому середовищі творили класики економічної і демографічної науки. Їм не треба було витратити багато сил і часу

¹ В. Петті зробив спробу визначити об'єктивну основу заробітної плати, встановивши її залежність від вартості засобів існування працівників. Зарплату він розглядав як природну ціну праці, яка визначається вартістю засобів існування. В останні роки життя займався переважно питаннями статистики населення (його зростання, розміщення, зайнятості).

² Ф. Кене вважав, що джерелом доходів є лише землеробство. Розвиток сільського господарства він пов'язував зі збільшенням чисельності населення, оскільки виробництво сільськогосподарської продукції зростає відповідно до потреб людей.

³ Основною ідеєю теоретичної частини його праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» [10] було положення про те, що головним джерелом і чинником багатства є праця людини, тобто, можна сказати, сама людина, оскільки праця є субстанцією її соціального життя. Він вважав, що чисельність населення є чинником поділу праці та спеціалізації виробництва, від яких, у свою чергу, залежить суспільний добробут. З його погляду, рівень заробітної плати мав би бути достатнім для утримання двох дітей, які дожили б до повноліття. Для цього при тодішньому рівні смертності сім'я мала народити чотирьох дітей.

⁴ Д. Рікардо у своїй роботі «Початки політичної економії та оподаткування» [9] дійшов висновку, що безробіття у ринковій економіці неможливе, оскільки надлишкове населення вимирає (суть рікардівського «залізного» закону заробітної плати). Він стверджував, що з ростом заробітної плати робітники матимуть більше дітей, і внаслідок цього заробітна плата падатиме (кількість робітників зростатиме скоріше, ніж попит на їхню працю).

⁵ Дж. С. Міль вважав, що лише ті реформи можуть бути дієвими, які затримують розмноження населення, і рекомендував в основному розвиток дрібного землеволодіння.

на те, щоб створювати ті «концентрати» економічних та демографічних знань (сукупності основних понять та відповідних термінів), які утворювали перші, базисні предмети економічної та демографічної наук. Наукова активність класиків економічної науки зосереджувалась на створенні моделей складних (багатошарових—багаторівневих) економічних систем у вигляді, що давав змогу вивчати субстрати та структури шарів—рівнів цих систем, досліджувати їх взаємодії, виявляти вплив цих взаємодій на стан та динаміку макроекономічної системи. Вони займалися вивченням будови макромеханізмів функціонування та розвитку макроекономіки як цілісності, тобто економічною теорією, яку позначили терміном «політична економія», концентрували свою увагу на створенні ієрархії добутих знань як логіки їх розгортання та порядку їх практичного використання в аргументації необхідності здійснення заходів економічної політики, які мають дати бажаний результат, на одержання якого сподівалися як розробники цих заходів, так і уряди, які їх впроваджували в економічну політику. Економічна теорія отримала назву політичної економії тому, що вона була покликана виконувати функцію «наукового захисника» економічної політики урядів.

У результаті класикам політичної економії та їх послідовникам (з останніх найпродуктивнішим і тому найбільш відомим був А. Маршалл (1842—1924)⁶) не вдалося перевести «демографічну економіку» на новий щабель розвитку. Численні послідовники корифеїв класичної політекономії практично не виявляли зацікавленості в дослідженнях зв'язків предмета економічної науки з предметами суміжних з політичною економією галузей науки. Їм був притаманний потяг до конструювання неорганічних економічних систем, що породжують можливість абстрагування від зв'язків з об'єктами інших галузей науки, насамперед демографії, здобутки дослідження яких дають змогу конкретним чином характеризувати внутрішнє та зовнішнє середовища системи економіки.

Якщо виходити з того, що реальному об'єкту економічного мислення притаманна органічність як властивість, існування якої є результатом наявності в ньому органічного субстрату, соціальної матерії, тобто населення та оновлення його персонального складу як руху цієї матерії, то її відсутність у субстраті економічної системи не створює предмет «демографічної економіки», демоекономічного мислення взагалі. Адже функцію активного компонента економічної системи може виконувати лише органічна частина її субстрату — людність—населення, яке здатне безперервно оновлюватися і тим самим забезпечувати подовжене існування економічної системи. Тому якщо предмет економічного мислення тлумачиться як система, у складі субстрату якої відсутній органічний нижній шар (населення як соціальна матерія), то немає можливості дослідження суб'єктів активності—поведінки людей не лише в економічній, а й в інших сферах життєдіяльності, не постає потреба в пошуках дійсних витоків протиріч, вирішення яких характеризує реальний «двигун» змін в усіх сферах людської життєдіяльності, тобто не відбувається «демографізація»⁷ пізнання людської активності, включаючи економічну. В результаті створюється ситуація, в якій замість функцій реальних суб'єктів економічної активності—поведінки («живих людських індивідів») розглядається їх економічна властивість — робоча сила. Це

⁶ А. Маршалл дотримувався такого розуміння політичної економії, у предметному просторі якої знаходиться «законне» місце і дослідженням взаємозв'язку між економічними та демографічними явищами, адже в ній, з його погляду, мають займатися не лише «дослідженнями нормальної життєдіяльності людського суспільства» та його багатства, а й людини, оскільки її характер формується у процесі «повсякденної праці та під впливом створюваних нею у цьому процесі матеріальних ресурсів, до того ж значно більшою мірою, ніж під впливом будь-яких інших факторів...» [6, с. 56].

⁷ Про зміст терміна «демографізація» див.: [12, с. 40—41; 3, с. 464—468].

стосується і створеної К. Марксом економічної системи, яка не містить у собі виконавців певних людських дій. У розробці фундаментальної моделі—теорії системи виробництва капіталу він керувався своєю версією моністично-матеріалістичного розуміння історії, згідно з якою «існування живих людських індивідуумів» є лише передумовою «всякої людської історії» [5, с. 18], вони не трактуються як суб'єкти економічної активності. Спроби уникнути методологічного впливу абстрактних економічних теорій на становлення науково та практично ефективної економічної демографії почалися давно. Основні здобутки всієї сучасної світової емпіричної економічної демографії в минулому сторіччі загалом адекватним чином зафіксовані видатним французьким демографом А. Сові в його фундаментальній двотомній публікації-трактаті «Загальна теорія населення» [11].

Результати дій зі звільнення від «методологічного тиску» неорганічних систем існуючих економічних теорій не можуть не бути продуктивними. Але успіхів у звільненні від цих впливів недостатньо для того, щоб сприяти становленню та розвитку теоретичної демографії (демології) і переходу економічної демографії на новий щабель розвитку. Щоб створити необхідні для цього умови, потрібна справжня революція в демографічному мисленні, зміна розуміння предмета і методу як демографії взагалі, так і економічної демографії. В Україні у 1920-і роки таким «революціонером» був відомий демограф і соціал-гігієніст професор С. А. Томілін [15], який плідно займався тематикою та проблематикою економічної демографії і якого можна вважати засновником української економіко-демографічної школи.

У 1970-і роки, коли керівні органи країни почали осмислювати актуальність проведення ефективної демографічної політики (XXIV і XXV з'їзди КПРС), економіко-демографічною проблематикою на статистичному рівні (особливо пов'язаною з демографічними проблемами трудових ресурсів) почали займатися у кількох науково-дослідних осередках української Академії наук та в деяких науково-дослідних галузевих інститутах. Незважаючи на те, що українські розробники цієї тематики зробили досить багато для забезпечення державного управління відповідною інформацією, їх внесок в економіко-демографічну науку не можна визнати задовільним, що значною мірою обумовлено загальним станом демографії і особливо її теоретичного підґрунтя.

Наукова та практична значущість досліджень з економічної демографії та їх роль у розвитку всієї науки про людську життєдіяльність змінюється залежно від того, де і коли вони відбуваються. В минулому, коли серед факторів, якими характеризувалася загальна суспільно-історична обумовленість демографічної сфери життєдіяльності, економічний фактор мислився як основний, найбільш впливовий, майже «монопольний»⁸, без використання здобутків економічної демографії не здійснювався ніякий більш-менш ґрунтовний аналіз стану та динаміки демографічних ситуацій. Тому не випадково саме економічна демографія першою відокремилася від демографії як галузь науки, утворивши автономну демографічну дисципліну. Демографічна ситуація і в усьому світі, і в його окремих регіонах та країнах нині змінюється таким чином, що викликає суттєві зміни в характері зв'язку демографічної сфери з економічною не тільки тому, що винятково швидко ускладнюється будова економічної системи і, відповідно, ускладнюється її вплив на демографічну систему, а ще й тому, що зменшення сили безпосереднього впливу економічної системи на демографічну супроводжується швидким зростанням негативного впливу спільного зовнішнього природного середовища економічної і демографічної систем. У результаті створюється таке коло взаємозв'язків «демографічна система — економічна система — їх

⁸ Мабуть саме цим обумовлено те, що за класифікацією ВАК України демографію досі відносять до економічних наук.

природне середовище», існування якого надзвичайно ускладнює проблему вироблення в предметно-дисциплінарній економічній демографії практичних рекомендацій стосовно удосконалення демографічної політики, які не «конкурували» б з досягненнями, що їх передбачають одержати за допомогою економічної політики.

Особливо несприятливі умови для розгортання глибоких та практично значущих досліджень з економічної демографії були для тих демографів, які вивчають населення як «людську популяцію», подовжене існування якої забезпечується лише природним рухом, тобто заміною померлих народженими. Визначення характеру та щільності зв'язку варіацій показників економічної статистики з варіаціями показників народжуваності та смертності й результатами їх балансування на основі цієї парадигми здійснювалось при абстрагуванні від тієї обставини, що в економічній демографії вивчається вплив економіки на демографічну систему як соціально-суспільну, а не біологічну, тобто не лише на сукупність біологічних істот певної статі й віку, а й на їх сукупності як носіїв соціальних властивостей — суб'єктів активності в обох досліджуваних системах.

Тлумачення населення як «людської популяції» зводило цю надзвичайно складну проблему до менш складної — дослідження впливу економічної системи на біологічний субстрат демографічної системи, що загалом не виходило за межі виявлення впливу деяких економічних чинників на стан і динаміку здоров'я людності (в основному через зміни у природному середовищі). Такий підхід ставить під сумнів існування як демографії взагалі, так і економічної демографії як складових суспільствознавства. Якщо демографія тлумачиться як наука, що вивчає «людську популяцію» та її подовжене існування як біологічний процес, то механізм впливу економічної системи на демографічну по суті має бути адекватним впливу цього механізму на будь-яку популяцію. Наслідком зведення історично-конкретного демопроцесу (як створення маси індивідів конкретно-історичної соціальної якості, організованого системою суспільних відносин у функції демовідносин) до оновлення його біологічного субстрату є те, що емпіричні дослідження тематики та проблематики практично в усіх дисциплінах сучасної демографії звичайно не виходять за межі використання статистичних гностичних процедур. Економічна демографія й досі існує переважно як емпірично-статистичне вивчення тематики та проблематики явищ її об'єкта та предмета, а мета її фахівців при додержанні цієї парадигми зводиться до знаходження закономірностей відповідних зв'язків за допомогою використання *статистичного* методу. Хоча сукупності економічних та демографічних показників розширювались, вдосконалювались та створювались нові алгоритми вимірювання їх взаємозв'язків, це не виходило за межі статистичної демографії і не результувалось у створенні ефективних моделей механізмів функціонування та розвитку економіко-демографічних обумовленостей.

Визначення предмета та методу *теоретичної економічної демографії* зараз перебуває на стадії обговорення, оскільки ще не вироблене загально визнане розуміння того, чим вона відрізняється від своєї емпіричної частини (економіко-демографічної статистики), але вже є підстави стверджувати, що предмет теоретичної економічної демографії утворює накопичене емпіричне та теоретичне знання про зв'язок економічної сфери життєдіяльності з оновленням персонального складу людності—населення конкретно-історичної суб'єктної якості, або, іншими словами, — вплив конкретно-історичних економічних форм (в тому числі «виробничих» відносин) на демореальність. Намагання теоретизації економічної демографії нині зводяться в основному до спроб теоретичного осмислення здобутків у дослідженнях «людського розвитку», «людського капіталу», «трудова потенціалів» та ін. Наукова й практична цінність таких спроб полягає у тому, що вже почалася не завжди явна, але фактична відмова від отождолення демографії з демогра-

фічною статистикою, тобто відмова від занадто абстрактного тлумачення її предмета та методу. Про це свідчать розробки соціально-демографічних аспектів людського розвитку (Е. М. Лібанова), дослідження трудових потенціалів (С. І. Пирожков, К. І. Якуба), спроби використання в економічній демографії гностичного потенціалу концепції «людського капіталу» (О. А. Грішнова).

В історичному контексті дослідження зв'язків між предметами економічної та демографічної наук характеризувались сталою еволюцією, якість їх перебігу істотно не змінювалася, тобто не результувалася у переході економічної демографії та «демографічної економіки» на теоретично вищі рівні розвитку. Цей перехід гальмувався і тепер гальмується тим, що демографи як статистики вивчають об'єкт не демографії та його зв'язки з об'єктом економічної науки, тобто не певну («демографічну») поведінку людей і навіть не масові прояви—результати цієї поведінки (народження, шлюби, розлучення, хвороби, смерті), а лише різні статистичні показники, що характеризують чисельності таких проявів у певних місцях—територіях (наприклад, в усій країні, в її містах та селах і т. д.) та у певних періодах часу. Дослідження обумовленості стану та розвитку конкретно-історичної демореальності (як предмета демографії) [12, с. 41] станом та розвитком економічної реальності (як предмета економічної науки) не можна здійснити лише вивченням характеру та щільності зв'язків динамічних рядів показників демографічної статистики з динамічними рядами показників економічної статистики (або варіації показників демографічної статистики в певному просторі згідно з варіацією в тому ж просторі показників економічної статистики). Складний та тривалий процес дослідження «механізму» подовженого існування населення в конкретно-історичних економічних умовах не тотожний вивченню статистичних показників економіко-демографічних взаємозв'язків.

Суть досліджень з теорії економічної демографії полягає у створенні науково обґрунтованих гіпотез стосовно ієрархії економічних факторів залежно від спрямованості та сили їх впливу на різні компоненти демопроцесу та в з'ясуванні, яким чином і з якою силою економіка як системне утворення впливає на демографічну систему в цілому й окремо на її субстрат (людність як сукупність суб'єктів демографічної сфери життєдіяльності) та структуру (спілкування людей в цій сфері). Доцільність використання статистичних методів на різних етапах досліджень з економічної демографії визначається складною будовою логіки сходження від абстрактного до конкретного на основі застосування методології пізнання людської життєдіяльності та взаємодії різних її сфер, тобто сходження від абстрактного знання вже відомих типів впливу економічного на демографічне до з'ясування сили впливу конкретної економічної системи на таку ж конкретну демографічну систему в складі надсистеми життєдіяльності в певному суспільному організмі, що існує в конкретно-історичному природному та міжнародному середовищі (в системі наявних у світі суспільних організмів та їх політичних об'єднань). Тому, якщо в сучасному суспільствознавстві є аксіома, що характер та сила «тиску» на демографічну систему економічної системи змінюється залежно від рівня розвитку цих двох систем і зміни їх ролі в механізмах функціонування й розвитку життєдіяльності у відповідному суспільному організмі, то дослідження конкретного предмета економічної демографії має починатися не з його статистичних описів, а зі спроб його осмислення за допомогою відповідних теоретичних понять і гіпотез.

Стримує розвиток економічної демографії і та обставина, що в економічній науці ще й досі не створено сприятливі умови для плідної співпраці демографів та економістів у вивченні тем та проблем економічної демографії. Економісти мислять об'єкт своєї науки у вигляді неорганічної макросистеми, тобто як конструкцію, що не має свого власного органічного «фундаменту» — найнижчого шару (мікросистеми, субстрат якої утворює

людність як сукупність суб'єктів певної соціальної якості, а структуру — їх спілкування у певних суспільних формах). Тому демографи та економісти не можуть «зустрітися» на початку руху від абстрактного до конкретного у дослідженні предмета економічної демографії, тобто не з'ясовують, що в «тандемі» економіка—демографія утворює предмет фахового дослідження економістів, а що — демографів. Перехід економічної демографії на вищий щабель розвитку значною мірою залежить від того, чи доповнять економісти своє бачення предмета економічної науки у вигляді моделей неорганічних економічних систем побудовою таких моделей предмета свого гностичного інтересу, які репрезентуватимуть будову та динаміку економіки як органічної системи.

Перехід економічної демографії на вищий рівень розвитку гальмується також тому, що панує і в економічній, і в демографічній науках теоретичне бачення предметів цих наук як систем не фіксує, завдяки чому між економічною та демографічною системами існують взаємозв'язки, що саме всередині цих систем як предметів відповідних наук є атрибутивно-субстанціональним, що їх об'єднує, дає змогу мислити складовими субстрату надсистеми життєдіяльності, взаємозв'язки між якими мають розглядатися у вигляді компоненту структури життєдіяльності. Відповіді на такі питання можуть бути знайдені тільки в гностичному просторі теоретичного економіко-демографічного мислення, оскільки лише перебуваючи в ньому можна визначити, що робить взаємозв'язки між демографічною та економічною сферами постійними, об'єктивно-необхідними, тобто закономірними та здатними бути виявленими за допомогою використання статистичних методів. Результати останніх досліджень українських фахівців у галузі демології дали можливість зафіксувати те спільне в демографічній та економічній системах, що їх об'єднує, а саме — наявність у складі їхніх субстратів однакових найнижчих рівнів—шарів — людності—населення як сукупності суб'єктів демографічної та економічної активності. Оскільки і в демографічній, і в економічній системах активність виявляють індивіди певної соціальної якості, то обумовленість демографічної системи економічною характеризується не лише тим, що і як виробляється в економічній системі та споживається в демографічній, а й тим, в яких конкретно-історичних суспільних формах це відбувається.

Можливість створення економічної демографії як науки, в якій уже здійснюють не лише ефективні в науковому плані емпіричні розробки відповідної тематики, а й досить інтенсивні пошуки теоретичного характеру, відкриває відмова ототожнення «класичної демографії» у вигляді сучасної демографічної статистики з демографією як наукою про оновлення населення як сукупності індивідів конкретно-історичної соціальної якості. Саме у складі такої «некласичної демографії» [2, с. 266] має бути теоретична демографія, в гностичному просторі якої можуть виникати та розроблятися ідеї щодо характеру нових підходів до демореальності та методів руху до все більш повного та глибокого її розуміння як предмета «нестатистичної» демографії, вироблятися гіпотези стосовно характеру зв'язків між сферами конкретно-історичної життєдіяльності, фіксуватися їх демографічні властивості—функції, формуватися понятійно-термінологічний апарат теоретичної демографії (демології), здатної стати міцною науковою основою ефективної демографічної політики.

Українські демографи, які розвивають широкий підхід до розуміння відтворення населення як властивості демореальності, тобто адекватний його реальному змісту, на основі критичного аналізу пануючого в сучасній демографічній науці емпірико-статистичного тлумачення її предмета та методу, запропонували таке їх бачення—концепцію, яка дає змогу вийти за предметно-дисциплінарні межі демографічної статистики [7; 13, с. 3—73; 16, с. 3—131 та ін.]. Вони розглядають населення як конкретно-історичний об'єкт, а його самовідтворення — як збереження у просторі—часі його міри (єдності якості й кількості).

Суть цього підходу до об'єкта демографії полягає в тому, що його перестають тлумачити у вигляді специфічного «демографічного» виду активності—поведінок людей в окремому «демографічному» просторі та часі, що оновлення персонального складу населення не зводиться до результату «підсумовування» випадкових наслідків «демографічних поведінок» індивідів, які входять до складу певного населення. Цей підхід спрямований на те, щоб оновлення персонального складу населення мислити у вигляді емерджентної властивості системи всієї життєдіяльності у певному суспільному організмі. Його реалізація відкриває перспективу теоретичного складу населення конкретно-історичної якості за допомогою створення та використання теоретичних моделей—систем цього процесу. Субстрати таких систем як предметів демологічного мислення утворюють сукупності не індивідів (населення), а специфічні зв'язки між ними (види спілкування в різних їх «демографічних» поведінках») і структуру — «об'єктивні суспільні відносини» як конкретно-історичні форми різних компонентів—частин сукупної життєдіяльності.

У рамках викладеної концепції соціальним ядром самовідтворення населення, його системоутворюючою основою є демовідтворення, тобто формування людей у сфері праці, оскільки у праці складаються провідні форми організації демопроесу, а зміни у суспільній праці є матеріальною основою змін у самовідтворенні населення. Звідси випливає синтезуюча роль у дослідженні демореальності економіки демопроесу [13, с.74–131] — галузі демографії, в якій вивчається масовий безперервний процес надання індивідам конкретно-історичних властивостей у сфері праці. Теоретичні дослідження у галузі економіки демопроесу (демоекономії) створюють провідний елемент у теоретичній демографії, оскільки трудовий процес є субстанційною та системоутворюючою структурою демопроесу, яка забезпечує відтворення і розвиток найважливіших властивостей людей та населення. Виділення економіки демопроесу в окрему галузь демографії диктується необхідністю поглиблення економіко-демографічних досліджень.

Використання такого теоретичного підходу дає можливість: вивчати демореальність як систему, субстрат якої становить сукупність суспільних відносин як властивостей її типу, історична специфіка (унікальність) якого визначається характером ієрархії суспільних відносин у плані сили їх впливу на всю життєдіяльність та її демографічну якість—функцію; одержувати відповіді на основні питання, що постають у вивченні демографічних ситуацій, і, зокрема, на питання про те, яким чином зберігається (чи не зберігається) досягнута міра розвитку населення, і які суспільні відносини (розглядувані у функції демовідносин) позитивно чи негативно впливають на її збереження. А це є передумовою створення надійних наукових підвалин для підвищення результативності демографічної політики.

Висновки. Аналіз наукової спадщини найвідоміших представників економічної теорії минулого дає можливість зробити висновок, що об'єкту економічного мислення не була притаманна наявність в ньому органічного субстрату, соціальної матерії, тобто населення та оновлення його персонального складу як руху цієї матерії. Її відсутність у субстраті економічної системи не створювала предмет «демографічної економіки», демоекономічного мислення взагалі. І сьогодні важливою передумовою поглиблення демоекономічних досліджень в Україні є «демографізація» економічного мислення, яка перебуває у зародковому стані. Сучасні економіко-демографічні дослідження в основному характеризуються емпірико-статистичним підходом до вивчення економіко-демографічних взаємозв'язків, з чим пов'язана обмеженість використання їх результатів. Викладене вище розуміння об'єкта демографії прихильниками трактування відтворення населення як властивості демореальності створює гностичний простір, в якому відкривається перспектива розвитку сучасної демографії як сфери застосування усього арсеналу методів

дослідження демографічних результатів людської життєдіяльності, що відкриває нові можливості для поглиблення досліджень в усіх галузях демографії, включаючи економіко-демографічну.

Джерела

1. *Блауг М.* Економічна теорія в ретроспективі. — К.: Основи, 2002. — 670 с.
2. *Вишневский А. Г.* Воспроизводство населения и общество. История, современность, взгляд в будущее. — М.: Финансы и статистика, 1982. — 287 с.
3. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії. — К.: Ін-т економіки НАН України, 2001. — 560 с.
4. *Мальтус Т. Р.* Опыт закона о народонаселении. — М.: К.Т. Солдатенков, 1895. — 321 с.
5. *Маркс К. і Енгельс Ф.* Твори. Т. 3. — К.: Держполітвидав УРСР, 1959. — 603 с.
6. *Маршалл А.* Принципы политической экономии. — М.: Прогресс, 1984. Кн. I. — 351 с.
7. *Пискунов В. П.* Эскиз общей схемы демологического представления о самовоспроизведении народонаселения (к уточнению основ теории демовоспроизводства) // Демографические тетради. Вып. 9. — К.: Ін-т економіки АН УССР, 1974. — С. 7—127.
8. *Птуха М. В.* Учение о народонаселении Т. Р. Мальтуса // Демографические тетради. Вып. 4—5. — К.: Ін-т економіки АН УССР, 1972. — С. 138—193.
9. *Рикардо Д.* Сочинения. Т. 1. Начала политической экономии и налогового обложения. — М.: Госполитиздат, 1956. — 360 с.
10. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Эксмо, 2007. — 960 с.
11. *Сови А.* Общая теория населения. — В 2-х томах. — Т 1. Экономика и рост населения. — М.: Прогресс, 1977. — 504 с.
12. *Штещенко В., Пискунов В.* До питання про концепцію національної демополітики в Україні // Демографічні дослідження. Вып. 18. — К.: Ін-т економіки НАН України, 1996. — С. 3—42.
13. *Штещенко В. С.* Изучение воспроизводства народонаселения. — К.: Наукова думка, 1981. — 327 с.
14. Теоретико-методичні аспекти демографічного моделювання // Демографічні дослідження. Вып. 20. — К.: Ін-т економіки НАН України, 1998. — С. 3—69.
15. *Томлин С. А.* Экономические проблемы демографии и социальной гигиены // Демография и социальная гигиена. 2-е издание, переработанное и дополненное. — К.: Межрегиональный издательский центр «Мединформ», 2007. — С. 153—184.
16. Труд в демопроцессе. — К.: Наукова думка, 1990. — 263 с.
17. *Туэан-Барановский М. И.* Теория народонаселения при свете новых фактов // Новые идеи в экономике. Сборник второй. Теория народонаселения и мальтузианство. — СПб: Образование, 1914. — 155 с.

Анотація. Досліджується еволюція, сучасний стан та наукові передумови подальшого розвитку економічної демографії. Обґрунтовується недостатність статистико-емпіричного підходу до вивчення економіко-демографічних взаємозв'язків як для розуміння їх сутнісних особливостей, так і для ефективного використання його результатів у демополітичній практиці. Автори доходять висновку про необхідність поглиблення економіко-демографічних досліджень шляхом виходу за предметно-дисциплінарні межі демографічної статистики та розглядають наукові передумови його здійснення, включаючи «демографізацію» економічного мислення.

Аннотация. Исследуется эволюция, современное состояние и научные предпосылки развития экономической демографии. Обосновывается недостаточность статистико-эмпирического подхода к изучению экономико-демографических взаимосвязей как для понимания их существенных особенностей, так и для эффективного использования его результатов в демополитической практике. Делается вывод о необходимости углубления экономико-демографических исследований путем выхода за предметно-дисциплинарные границы

демографической статистики, рассматриваются научные предпосылки его осуществления, включая «демографизацию» экономического мышления.

Summary. The evolution, contemporary state and scientific preconditions for further development of economic demography have studied in the article. The irrelevance of statistic-empirical approach to research of economic-demographical interrelations both for realization its essential peculiarities and efficient utilization of its results in population policy practice has grounded. The authors have draw a conclusion about necessity of profound changes in economic-demographical research by going out of subject area of demographic statistics. Scientific prerequisites of its realization including «demografization» of economic thinking has considered.

Ключові слова: демореальність, самовідтворення населення, демологія, економічна демографія, економіко-демографічні взаємозв'язки, «демографізація» економічного мислення, демографічна політика.

Ключевые слова: демореальность, самовоспроизводство населения, демология, экономическая демография, экономико-демографические взаимосвязи, «демографизация» экономического мышления, демографическая политика.

Key words: demoreality, population selfreproduction, demology, economic demography, economic-demographical interrelations, “demografization” of economic thinking, population policy.

Стаття надійшла до редакції журналу 31.08. 2011 р.